

mâscid-kâ bar-dı-m namaz kıl-galı (kılmak üzere A.U.E) (*Tezkere-i Evliyâ*, s. 44, l. 13 metinde) «j'allai à la mosquée pour faire ma prière»;

maş sayar-yanı çıx-tı davar suvarmak üzere (suvarmağa) çıktı A.U.E (KUNOS, *Adal Jarkendi*, s. 67, l. 5) «il sortit pour abreuver le troupeau»; *maş sayar-yanı* (*Aynı eser*, l. 7).

c. ortac «participe» rolünde, -gü, -(y)esi ve -(y)ecek le manadaş. (Mk. yukarıda, § 1343, 2°).

Ml.: *suv tart-kağı döğ bilä yip goğ ür-di* su çekmek için kova ile ip yok idi A.U.E (*Tezkere-i Evliyâ*, s. 45, l. 7 metinde);

öz-i uçan yä-gä-li azuğ-nı öz ilig-i bilä äk-ip kendisi (için) yemeklik erzakını kendi eli ile ekip A.U.E (*Aynı eser*, s. 90) «semant de sa propre main sa pitance (les vivres à manger)»;

ol, kim hağ-ka yol biş-mä-gäy tağı (dağı) kişi-din örän-gäll himet-i (himmet-i) boş-ma-gay o ki Allaha (götüren) yol(u) bilmez ve insandan öğrenmek için hümmeli olmaz A.U.E (*Aynı eser*, s. 192, l. 7 metinde) «celui qui ne connaît pas le chemin menant à Dieu et qui n'a nul soin de s'en instruire auprès de quelqu'un»;

ye-yeni (ve: *ye-yene*) *nän goğ yemek için bir şey yok* A.U.E «il n'y a rien à manger» (KUNOS, *Adal. Jarkendi*, s. 43, l. 6 ve 5 [aşağıdan]).

(Meçhulimsi) ortac olan ve görmek için, görülecek, görmeğe lâyık «méritant être vu, à voir, manasında bulunan *kör-gälli* görülecek, görmeğe lâyık güzel, güzel «bel à voir, beau» manasını almıştır. Mk. *kör-güllü* yani güzel (Kazan) «beau».

Bükäy at-lı kör-gäll yahşı kız-ı bar ir-di A.U.E (EBÜ-L-GÄZİ, *Daimaisons tab'ı*, s. 42) «il avait une fille nommée Boukaï qui était d'une grande beauté»;

bir oğ-ı boş-dı gör-källi ay küñ-din artuk aydan güneşten daha çok güzel bir oğlu oldu [1] A.U.E EBÜ-L-GÄZİ, *Kazan tabı*, s. 9) «il eut un fils, plus beau que la lune et le soleil».

Bu ortacı kendisine yakından hısımlık olan (daha aşağıdaki) -käläk, -gülük lâhikalarıyla karşılaştırmalı.

d. Alt yanındaki -birlä ile beraber *hades ismi* «nom d'action rolünde, Bk. RAQUETTE, *bu söyledığımız tabir*, misâl 4.

e. *Ulak* «gérondif» rolünde, karmaşık fiillerde [1].

Ml.: *sözlü-gälli tut-galı sağın-sa-lar* söylemek için tutmak için düşünceler (*Uygurca*, l. s. 35) «s'il s'appliquent à réciter et à observer...».

Mk. *Aynı yer* deki u- [2] kadir olmak «pouvoir» masdariyle yapılan şu ifadeleri: *kö-tür-gälli u-ma-tı-lar* götürmek (= kaldırmak) için kadir olmadılar A.U.E,

[1] Bu cümlelerin örgüsü, çevrik «inverse» nesirli görünüyor A.U.E.

[2] Belki *o-ma-tı-lar*, *o-du-ng*, *o-* vs. suretlerinde okunacak. Allah'ın isimlerinden biri bulunan «kâdir» «puissant» manalı *o-gân* da yine bu fiildir. Bunun böyle olduğu *Kitt. Terc. Far.* nin bir ibaresi (s. 13, arapça metnin 1 inci satırı) ndan çıkıyor

ilt-gâli u-ma-gay-biz iletmeğe kadir olmayacağız ? A.U.E (s. 8) ;

uğ-gaşı u-du-ng anlama ya kadir oldun ;

ağır(a-galı u-du-ng ağırlamağa kadir oldun (s. 12) A.U.E.

f. *Ulak* «gérondif» rolünde, -(y) eli (den) [beri] « depuis que ... » manasıyla (bk. § 1409, mk. § 1342, 1*).

g. Bir tasrif *tome* sinin teşkilci unsuru rolünde ki, bu tasrif *Divân-ı Lugât-it-Türk* II. s. 55 ve 56 da kayıtlı bulunuyor. Bu *tome kâli* ortacı ve onun ardınca gele r konsonundan teşkillenmiştir. Demek ki bu, muzari' «aoriste» e benzer (bk. daha ileride § 1343, e, f.) bir teşkildir; manası da «filân hadesi yapmak üzereyim (sin, vs...)» dir.

Şurada, bahsi geçen eserden alınmış misâller veriyoruz :

من برغار من (bunlar hep harekelidir) *men bar-galı-r men* ben varmak üzereyim A.U.E. (= arapça: على شرف الذهب) «je suis sur le point de partir» ;

ال تاعا اغفار (bunlar da harekelidir) *ol, tag-ka ag-kaşı-r* o dağa çıkmak üzeredir A.U.E «il est sur le point de gravir la montagne».

Mk. : *من برغار من* . *ال يا توغار* . *ال يماق توگار* (bunlar da harekelidir) [1]

4° -*kâlâk* lâhikası (altay ve oranha lehçelerinde KATANOF, s. 576).

Bundan evvel geçenle hısım olan bu lâhika «bir fiili henüz yapmamış olan, fakat yapmak üzere bulunan kimse»yi bildiren ortaçlarda kullanılır.

[1] *men tur-galı-r men* ben ayağa kalkmak üzereyim ;

ol, ya kur-galı-r o yay kurmak üzeredir ;

ol yarmak tir-gâli-r o para biriktirmek üzeredir ;

Bunun teşekkülü meselâ *tur-ga-l-mak* (= kendi kendine devamlı olarak durmak, ayağa kalkmak) suretinde bir masdarın souradan bu manayı almış bir müzariî olabilir.) A.U.E.

ki, bu kelime orada -gan lı ortaçlar arasında verilmekte ve القادر kelimesiyle tercüme edilmektedir. Melioranski (s. 351) bu malûmatın verdiği alâkayı kaydetmekle beraber او o - kökünün meçhul olduğunu söyleyor. Halbuki F. K. W. Müller'in neşrettiği metinler bu boyluğu doldurmaktadır.

Bir de mk. *Div. L. T.* (I, 73) :

اغن القادر على الاشياء ومنه يقال لله تبارك وتعالى اغن تنكرى ومعناه الله القادر (yani: *ogan* = her şey'e kadir (demek) ; ve bundan da mübarek ve yüce olan Allah hakkında *ogan tengri* denilir ki, «kadir Allah» manasındadır). J. D.

Bu kelime bu manada sıfat gibi değil de şu mısradaki güç, kudret manasıyla isim gibi de kullantılmışa benziyor. Bk. D. L. T. I. 46.

ادكولو كوك اوغنجيا الكينك يلا تلم قيل (bu arap harfli kelimeler metinde harekelidir) *edgü-lük-üg o-gan-ça el(i)g-ing bilâ telim kıl* eyiliği güc(ün) kadar elinle bol (bol) yap. «senin gücün kadar» manasında olmak için kelime «اوغنجيا» = *og-unğ-ça* suretinde olurdu. A.U.E.

Ml.: *kör-gülâ-k* görmek üzere olan A.U.E «sur le point de voir»;
at-ğala-ğ atmak üzere olan A.U.E «qui va jeter» [1].

5* -gülük lâhikası.

Bundan evvel geçenlerle bısıım olup (-ki) -gülü ortacın manadaşdır: niyetlik «intentionnel» ve mümkünlük «potentiel» [2] manalıdır. Mk. osmanlıca -(y)ecek.

Ml.: *sız-lâr-k(g)â bu başık-ka kır-gülük* [2] *küç-kü-sün kim bir-di* sizlere bu şehre girmeklik güçlülüğünü kim verdi A.U.E (*Uygurca*, I. s. 41) «qui vous a donné la force et le pouvoir d'entrer dans cette ville»;

mâmin ol tar-ur kim kııl-ma-ğaluk [2] *iş-ni kııl-ma-ğay* mümin o dur ki yap(ıl)mayacak (yapılmamaya mahsus) işi yapmaz (*Tezkere-i Evliyâ*, s. 57, I. 1 metinde) «celui-lâ est croyant qui ne fait rien de ce qu'il ne doit faire»;

âh kan men hakk an ykoun zâhibâ au kan (bunlar harekelidir) o gitmesi gerekli (= gitmeli) idi veya gitmeğe niyetli idi A.U.E «il allaît partir» (*Div. Lag. Türk.* II, s. 47) ki, burada tabiiyen bu şekilde bahs edilmiştir.

Aşağıdaki nürekkep siygalarda aynı ortaç görünmektedir.

yaz-a-yın di-gülük men (yazayım dem'ekli «deyici» yim) yazayım diyorum (asıl: yazayım demeğe mensup olanım) A.U.E «je me propose d'écrire» veya: yazayım demeğe mecburum, ve asıl: yazayım demeğe mecburiyetliyim «je dois [me] dire: que j'écrive»;

yaz-a-yın di-gü-lük i-di-m A.U.E mazi fiilli aynı siyga (GUIGANOF, *Gram.* s. 89).

Birde mk. SHAW, *A Sketch of the Turki language* s. 50; RAQUETTE, lesson XLII; M. HARTMANN, *Çag.* § 72.

[1] Yine mk. *at-ğala-ğ* A.U.E (*Kit. Ter. Far.*, s. 65) kelimesinde kayd ve müşahede edilen *ğaluk* lâhikasını. Melloranski bunu -*ğala-mak* lı ve devam *so* istimrar manalı bir fiilden türeme isim gibi görüyor; mk. bu gramerde § 595, ihtar. Bu son lâhikanın da -*gü-* lü isimlerden türeme -*gü-lâ-* suretinde bir isim olması müm-kündür. J. D.

Buda meselâ *kör-gâ-le-mek* (= devamlı olarak görmek) suretinde bir masdarın sonradan bu manayı almış bir ortacı olabilir A.U.E.

[2, 2, 2, 2] Arapça izahından da anlaşılacağı üzere bunda hem vücuti (bk. kamus: bak = vacip; tahkik: bir nesneyi vacip ve lâzım kılmak) manası, hem niyetlik manası var ise de, müellifin mümkünlük «potentiel» dediği manası bızce yoktur.

kır-gü-lük küç-kü = girmeye mahsus (bu «mahsus» manası -*lük* veriyor) güç;

kılma-ğaluk iş = yapılmamaya mahsus (yapılmayacak) iş;

barğaluk = varmaya niyetli (veya, varması gerekli).

Nisbet manasındaki -*lük* ekinin -*gü* lü masdarlara katılması suretiyle bu manaların doğduğu anlaşılıyor. A.U.E.

Bu lâhika *Orkhon* kitabelerinde de kayıt ve işaret edilmektedir: *toplaşuğuk* [1] (RADLOF, *Alt. Inschr., Zweite Folge, s. 42*).

6°. -*gü-täg* (uygurca) -*gü-dik* (çağatayca) ve *ki-diy* (altayca) lâhikası. (Mk. § 368, ihtar, 2°): mümkünlük - istikbal ortacı ve aynı mana ile şahıslı sıyga temesi [2] (bk. SHAW, s. 39 ve 41; *Gr. Alt., s. 69*; RAQUETTE, *lesson XLI, 3*).

7°. -*gü-çi* lâhikası ki, osmanlıca'da -(y)ici: ortaç ve şahıslı sıyga; hal ve istikbal manasında, bk. § 852.

8° -*gü-çe* lâhikası, [3] bk. § 1394, b; ve 1396 cetveli.

9° -*kür* (-*kur*) ve daha seyrek olarak -*kür* lâhikası:

üt-kür (Tumen lehcesinde) içine geçen, içine işleyen, «pénétrant»; keskin «aigu». İhtimali ki bu *kay + är* aslındandır § 1343, e. ihtar, haşiyeye 1.

Bu lâhika türeme sıfatlar yapmağa yarar (bk. VAMBÉREY, *Çagataische Sprachstudien, s. 38*); fakat eskiden bu, ortaçlar teşkil etmiş olacak; çünkü meselâ doymaz «insatiabile» manasında menfi tabanlara katılarak yapılmış *toy-ma-gur* gibi kelimeler bulunuyor.

Altayca'da bu lâhika ... e müstait «apte à ...» ve ... bilen «sachant...» manasını bildirir:

yüs-kür = yüzmek bilen; *uç-kur* uçmak bilen; *pil-gir* bilmeğe müstait, zeki «intelligent»; *üt-kür* (bk. yukarıda = *üt-kür*) vs. bu, isimlere de ilâve edilir. (*Gr. Alt. 27*; mk. KATANOF, s. 577). *Ebülgâzi* (s. 11) *yap-ış-gur* yapışan «adhérent» [4] kelimesine kıyas ederek uygurların ismini bile bu sıygağa bağlayar:

(*uy-gur* uygun olmak, uymak, tabi olmak, razı olmak «se conformer, suivre, adhérer» manalarındaki *uy-mağ* dan «uyan, tabi olan» manasında) [5].

10°. -[*ä*]y veya -[*i*]y lâhikası; (bogazlı *k* den sıyrılmış halde), osmanlıca'nın -(y) e veya -(y) i si ki, bunun uzantılı -[*ä*]yin veya -[*i*]yin ve -[*ä*](y)liñ veya -[*i*](y)liñ li şekilleri vardır. (Bunun daha eskisi de *-*küy-län* veya -*kiy-liñ* dir, bk. § 1343, 3°).

Bu lâhika şöyle rollerde kullanılır:

a. *Şahıssız temenni ve terecci (iltizamî)* (mk. daha yukarıda § 1343 baş tarafları ve 1, 2 haşiyeler) veya şahıssız vücutü.

[1, 2, 3] Bunlardaki -*gü* ler, kendilerinden evvel gelen bir fiil tabanına katılarak onu masdar ve masdar ismi yapan bir lâhika olsa gerek.

gü-ci deki -*gü* de böyledir: *al-gu-çı* almak (işini) yapan, alıcı *söyle-gü-çi* söylemek (işini) yapan, söyleyici. Bunlardaki *g* lerin iki vokal arasında olanları gevşeyerek (y)leşmiş: (*söyle(y)ici*) gibi; iki vokal arasında olmayanları da örneksene yoluyla düşmüş olacak (*al(g)ı-çı*) gibi A.U.E.

[4] GIESE (*Türk Anat., s. 41*) tarafından lehçelerde kaydedilen -*imkeri* de bu morfeme yaklaştırmak belki yerinde olur: *yız-ı ver-imker ol-muş* kıızı vermeğe hazır olmuş «il fut prêt à donner sa fille». Aynı müellife göre bu sıyga İstanbul'un halk konuşma dilinde varmış. J. D.

Biz bunun var olduğunu işitmedik ve bilmeyoruz. Ancak bu kelimeyi *verim-ker* olarak düşünmek ve teşekkülünü *ver-im* hades ismine sadece -*kür* lâhikası katılmakla yapılmış saymak daha doğru görünüyor A.U.E.

[5] Bu kelimeyi *uy* kökünden uyanık manasına *uy-gur* veya *roy*, fikir demek olan *og* dan «mütefekkir» manasına *oygur* suretinde düşünmek daha yerinde görünüyor A.U.E.

Bu eskimsel kullanışından ancak pek zaif izler kalmış bulunuyor, bk. *Abuşka* (*Abouchqa* Veliaminof-Zernof tab'ı) اورکاورو (s. 88), بارو *baru* (s. 126), بیری *biri* (s. 140), بوترکاورو *büt-kârü* (s. 145) kelimeleri altına.

Şuradan biraz ileride gelecek olan misâldeki *bilây* kelimesini ister şahıssız iltizami, ister bir nevi fer'i fiil (mk. § 1343, 3°, a, b, c saymak mümkündür.

b. *İltizami temesi* (şahıslı siyga — osmanlıca ve azerce'de).

Bu temenin muhtelif kavramları, öteki lehçelerde hala bogazlı *k* sini muhafaza eden *-kây* (mk. § 643 den 652 ve 925) temesindekilerin aynıdır. Castren (s. 34 - 35) koibal lehçesinde *-kây* yanında *-ây* istikbal lâhikasını veriyor.

Osmanlıca'nın muhafaza ettiği eskimsel *bol-ag* [1] (§ 620) siygası *-[â](y)* şemasına ait olup, ilk önceki *-kây* e daha ziyade yaklaşık bulunuyor.

Houtsma'nın neşrettiği arapça eski dillik «glossaire» (*y* yi kaybetmekle beraber) müspet fiil siygalarında چزغامن, چزغامن (çiz-ga-men, çiz-ga-sen A.U.E) de olduğu gibi bogazlı *g* sını muhafaza etmiş olduğu halde, menfi fiil siygalarında چزغامین, چزغامین (çiz-ma-ya men, çiz-ma-ya sen A.U.E) de olduğu gibi bu bogazlı artık bulunmamaktadır [2]; ve kararlı vokalleri olan bu son siygalarda osmanlıca'nın: çiz-ma-ya-yım, çiz-ma-ya-sın vs. siygalarına beuzer. Melioranski'nin neşrettiği مغولی و ترکی و فارسى و کتاب ترجمان فارسی و ترکی و مغولی (A.U.E) (s. 12, arapça metinde s. 9) cemi gaibde گل-آ-لار *gâl-â-lâr* şekli (bk. bu gramerde § 647) yanında bir de گل-آ-لار *gâl-ây-lâr* (*y* sini muhafaza etmiş halde) «ils viendront» (ve arapça karşılığı: يجون) siygasını veriyor.

Aynı ibarede üçüncü bir çeşidi bulunuyor ki çok ilgi çeker mahiyettedir; çünkü aynı lâhikayı *dar vokallentli* olarak: گل-آ-لار *gâl-â-lâr* [3] suretinde vermektedir. Mk. azerce'de iltizami veya emrin müfret mütekelliminde *dar vokallentli* izlerini: اولوم *ol-um* A.U.E KAZEM BEK, s. 197; mk. FETH AH. s. 136, 182, 196, 198: قربانك اولوم *karbân-ın ol-um* A.U.E قربانك اولوم *ay karbân-ın ol-um* «puissé-je, puisses-tu vivre longtemps = te servir de rançon» [4].

[1] Müellifi bunu *buşay* suretinde kaydediyor, halbuki bu *ya* «olmak» manasına eski *bol-mak* dan *bol-ag* veya bu ile «olmak» dan yapılmış *bu ol-ag* ın idgamlısı *b'ol-ag* olmak gerektir. Eskiden Rumelide *bol-a ki* (temenni olunurki) söylendiğini de duydum A.U.E.

[2] İki vokal arasında kalau *g* lerin *y* ye çevrildiği öteden beri görülen bir hadisedir. Ve tabiatıyla *çiz-ga-men* kilerinde *g* böyle iki vokal arasında kalmadığı içindir ki kendisini muhafaza etmiş görünüyor. Bununla beraber bu gibilerinin de örneksinim «analogie» ile düşüğü olur. A.U.E.

[3] Melioranski haksız olarak bu siygaları hatalı ve sonradan el değiştirilerek değiştirilmiş sanıyor. Böyle bir görüş, şüphesiz ki kendisi şark lehçeleriyle oğraşmağa alışmış olduğu için *gâlâ-lâr* siygasını bir hal siygasıyla tercüme etmesinden ve bunu da arapça metinde bir istikbal zamanı bulunduğu kat'i olarak haber verilmesine ve yazmalardan birinde bunu gösteren izahat گل-آ-لار *gâl-â-lâr* «ils viendront» diye yazılı olduğu halde yapılmasından ileri geliyor. Bunun arapça karşılığı يجون suretinde bir müzaridir ki, herhalde istikbal manasıyla da tercüme edilebilir. Ve gerçekten aynı eserde bu mahiyetle kullanılıyor. (Mk. arapça metin, s. 32, l. 13 ki, burada arapça يجي kelimesi «مستقبل» müstakbel «futur» manalı گل-آ-لار *gâl-gây* fiilini tercüme ediyor». J. D.

[4] Bunun اولوم *ol-ur-um* dan *r* düşmesiyle meydana gelmiş bir şekil olması da düşünülebilir. *Kurban* kelimesini fransızca'ya «rançon» yerine «sacrifice» le tercüme etmeği daha doğru görüyoruz:

Kurbanın olanı (olum) = «que je me sacrifie pour toi» A.U.E.

c. *Emrin birinci şahsı* (ve hakikatte iltizami birinci şahsın basit bir ikizlenmesi). Katanof'un eserinde bu siygaın uranba lehçesine ait muhtelif lâhikalarından ibaret uzun bir listesi bulunmaktadır (s. 635 den 688 müfret mütokellime ait, ve 647 den 654 cem'i mütokellime ait) bütün bunlar şu örneklere varıyorlar.

-[ā]y, -[i]y, -[ā]yin -[ā]iñ.

Ve yine bunlardan şöyle bir kanaat geliyor ki, bu siygalar ilk başlangıçta iki kemiyet (müfret ve cem'i) için kullanılıyordu (şimdiki lehçelerde bunların birbirine karıştırılmasının izleri kalmış bulunuyor; mk. iki kemiyetli -li lâhikasını, KAZEM BEK, § 340 ve 341).

Öyle görünüyor ki -[ā]y ve -[ā]yin şekilleri-ki bunları birinci şahıs alâmetine benzeyen -in li sondalığı dolayısıyla şüphesiz bir şahıslı siyga sanmışlardır - ancak daha sonraları müfret için tahsis edilmiştir; -[ā]liñ şekli cem'i için kullanılmıştır.

Ml. : *دیگان کیشو بیلائی (veya بیلائی) bil-äy (veya bil-äyin) di-gän kişi bil-eyim* diyen kişi A.U.E. «celui qui veut savoir» proprement «celui qui dit: que je sache»; (NEVAİ, *Tar. Mul. Ac.* s. 90 ve 92; Yine mk. *kel-äy* [SHAW, s. 40]);

تاغ نینگ اوستدین یول ایزلاب تبالینگ کوچوب چالائی هرکم دوست من دایسا آیتک برلان کورشالی
tag-ning ara-sın-dın yol izlä-b tap-alın köç-üb çık-alı her kim dost men
di-sä an-iñ bir-lä-n kör-üş-äli EBÖLGÄZİ, s. 21) dağın arasından yol izleyip
(arayıp) bulalım, göçüp çıkalım, her kim dost um derse onun ile görüşelim.
A.U.E «cherchons et trouvons (tap-alın) un chemin dans cette montagne,
sortons-en (çık-alı) et mettons-nous en rapports (körüş-äli) avec ceux qui
se déclareront nos amis».

Uygur harfli *Tezkire'i Evliyâ* da -[ā]li lâhikası, kimi zaman birinci şahıs, kimi zaman şahıssız siyga olarak kullanılmaktadır.

Ml. : *biz-lär sän-iñ yük-ün yüklä-li* bizler senin yükünü (hayvanlarımıza) yükleyelim A.U.E (s. 97) «nous allons charger ton bagage (sur nos bêtes);

nä kişi bilä saħbat tut-aıt [1] ne (türlü-bir) kişi ile sohbet tutmalı A.U.E (s. 192) «avec qui faut-il entretenir des relations?».

Eski osmanlıca'da *-eyin* şekli emir siygasının birinci şahıs müfredi olarak tanınırdı (§ 643); şimdiki osmanlıca'da (ve epeyce lehçelerde) bunun yerine tasrifin öteki şekilleriyle örneksenin «analogie» yüzünden *-(y)eyim* şeklini koymuşlardır.

Cem'i için şimdiki osmanlıca'nın *-(y)elim* şekli vardır ki bu, öteki lehçelerin mebedeki **-käg-liñ* morfemine daha çok yaklaşan şu şekilleriyle kıyaslanmalı;

-[ā]liñ (*Hakim Ata* I, 9, mk. yukarıdaki misâl);

-[ā]lik, -[ā]li (çağatayca *Hakim Ata* I, 427, mk. yukarıdaki misâl);

-ili (uranhaca);

-äl (karagasça);

-[ā]ylik (sartça; mk. قیلائیق *kiş-ayluk* A.U.E, GRECARD, s. 341);

Yine mk. -üni ve [ā]yni (Turfan; mk. *Yedi Uyurlar*, s. 227), -[ā]yniñ (HAMI);

İkizleme şekli -[ā]lgäli (uranhaca), mk. § 1343, 3° a.

[1] Bizce bunun da evvelki misâldekinden mana ve kullanışca farkı yoktur: *tut-alım* demektir. A.O.E.

Osmanlıca'nın lehçelik olarak şu evvelce geçenlere yaklaşır bir *-(y)elik* şekli var: *یات-الک yat-alak* [1] gibi (*Fragments de poésie turque populaire*, ALRIC «turk halk şiirinden parçalar A.U.E» s. 163). Yine burada örneksenimli bir şekil olan *-ek* de bulunmaktadır: (ne *ut-ak*, ne *idek* gibi, ne *idelim* «que faire? que devons-nous faire» Maraş lehçesinde; mk. azerce'deki).

d. *ulak -in* ve *lä* (= *län*) ile uzantılı şekiller.

Böyle bir kullanımın bahsi daha yukarıda § 1342 de tafsilâtiyle geçmiştir.

Biz burada bu ulak kavramının daha yukarılarda kayıt ve işaret edilenlere nasıl bağlı olduğunu gösteren şu mütaleayı ilâve edeceğiz.

-(y)e li veya *-(y)i* li ulak, bazı hâllerde esas olan bir fiil ve harekete *gays* «but» vazifesini gören tabi bir fiil ve hareketi ifade eder.

Kazan — kırgızca'da bunun muadili olan şekle *[-[ä](y)*, *[-[i](y)* lâhikası, Melioranaki'nin gramerinde, II, § 18, s. 38) aid olmak üzere bunu teyid eden misâliyle aynı mütalea görülür.

Öyle tahmin ediyoruz ki, bu hadisede mutad üzere uygunlaşık hadesleri ifade eden bu ulaga aid alalade bir kullanım gelişmesini değil, evvelce *-gâli* (§ 1343 3°, b) şekli için kayd ettiğimiz üzere onun *feri fiil* «supin» olarak kullanımının bir üste yaşarlığını «survivance» kabul etmek gerekir.

Bu kullanım misallerinden biri imkân, iktidar «possible» fiili olarak verilmiştir. (§ 821). Bu münasebetle şunu kayd etmek gerekir ki *Uigurica* I, s. 8 de neşredilen metnin 3 üncü satırında *kötür-ü u-ma-tı* götüremedi yani kaldıramadı «il ne put le soulever» [2]; ve 2 inci satırında *kötür-gâli u-ma-tı-lar* götürmek (yani kaldırmak) için kadir olmadılar «ils ne purent le soulever» sözleri bulunmaktadır.

Şu misâller *Mahzen-i Mir Haydar* dan alınmıştır (ki, Pavet de Courteille *Miradj-Nameh* sinde bunun arapça'ya çevri yazısını yapmıştır).

محمود تفرج قیلا قوش سالالاتی *Mahmud teferruc kıl-a* (kılmak üzere) *kuş sal-a* (salmak için) *atlan-dı* A.U.E (yap. 10) «Mahmoud monta à cheval pour se promener et chasser au faucon»;

سیر ایٹا بازارغا قویدی ایاق *seyr it-ä* (gezip görmek üzere) *bazar-ga koy-dı ayak* (ayak koydu = *gitti* A.U.E) (yap. 32) «il se rendit au bazar pour s'y promener».

Daha evvelce § 1343, c. birinci misâlde *blây* kelimesinin gerek şahıssız iltizami, gerek *feri fiil* olarak sayılabileceğini görmüştük.

[1] Bu belki *yat-alak* olacak ki, ozaman lâhikada *-(y)elik* değil, *-(y)elek* olmalı. A.U.E Şurası gerçek ki, bazı türk lehçelerinde *[i]p* li öncelenik «préalable» ulak böyle bir rol oynamaktadır:

kör-üp çıda-yr-ım (çıda-mak mastarından ki, eski osmanlıca'da da var dır). Kadir olup taşırım «je puis soulever»; (belki: je ne puis A.U.E)

an-ı kör-üp çıda-ba-ydı-m onu görünce dayanamadım A.U.E «je ne puis supporter sa vue» (*Gr. alt.*, s. 175, § 288 ve *Ayni eser*, vocab. s. 55).

Şu mütalealara göre, burada *[-[i]p* li ulak kendi siygasına aid olan kullanışlar dışına çıkmış olmakla, uygunlaşık ulak hakkında söylediklerimizi bizce çürütmüş görünmüyor J. D.

İkinci misâlde *körüp* kendi manasıyledir. Fakat birinci misâldeki *körüp* kelimesi aslında iktidar manalı değil, yine taşımak manalı *kötürmek* mastarından *kö(tü)r-üp* olsa gerek A.U.E.

Uranha (KATANOF, s. 743) den alınmış olan şu ifade (deki siygada aynı manalar vardır. A.U.E)

ad-in öd-ür-â mın-dı-m atına öldüresiye bindim, A.U.E «j'ai monté son cheval à le rendre fourbu (mot à mot: «à le faire mourir»);

Mk. şu cümleyi *at-ı öl-dür-esi-ge koş-dur-du*; (§ 796, 3 üncü misâl).

Bu ulaktaki boğazlığın kayb oluşu çok eskiye aid bir hadise gibi görünüyor ki, bu daha evvelce umumî türkçe'de olup bitmiş olsa gerek.

e. Ulaktan çıkma şahıslı siyga temeleri.

Eski iltizamı *-kây'*den (ki, osmanlıca'nın *-ye* lisine muadildir) doğrudan doğruya çıkarılmış olan şahıs siygalarından ayrı olarak uygunlaşık «concordant» ulakta kendi tarafından şahsi siygaları vermiş bulunuyor. Bunun *-(y)ip'*li § 1309 ulakta da böyle olduğu evvelce görülmüştü.

(Osmanlıca ve Azerce müstesna) hemen bütün türk lehçeleri *sürekli «duratif» hâl temesi* olarak *-[ā](y)* ulağını kullanırlar:

Müşpetinde:

bil-ā-mān, bil-ā-sān, bil-ā-dūr (veya: *-dt*) biliyorum, biliyorsun, biliyor A.U.E «je sais, vs.»;

Menfisinde:

bil-mā-y-mān bil-mā-y-sān, vs., bilmeyorum, bilmeyorsun, vs. A.U.E

Osmanlıca ve Azerce'de bu siyga, besbelli *-(y)e* li teme daha evvelce iltizamıye ayrılıp verilmiş olması dolayısıyla gelişmemiştir.

Aynı temenin karmaşık siygaları da olabilir.

Ml. : *انداغ جمیت بولدیکم عالم دا هرکیز مونداغ بولای اوردی an-dag cemiyet bol-dı-kim alem-de her giz mun-dag bol-ma-y irdi* öyle düğün dernek oldu ki dünyada hiç bir zaman böyle(si) olmaz idi A.U.E (EBÜLGAZİ, s. 79) «il y eut de si belles fêtes que jamais on n'en vit de pareilles».

Öteyandan, aynı ulak (ihtimal ki daha eski bir devirde) [kararlı bir vokali olan] *müzari temesi* veya hâl-istikbal siygası dediğimizi vücade getirmiştir. Bk. RADLOFF, *Alt. Inshr., Neue Folge*, s. 96.

Bu faraziyeyi kuvvetleştiren şey de müzari vokalinin kararlı olduğu lehçelerin (osmanlıca haric) tam da *-(y)e* veya *-(y)i* li ulağı olanlardan ibaret olmasıdır. Bu da KATANOF'un (s. 536 dan 544 ve 598 den 604) verdiği iki lâhikalar listesinin karşılaştırılmasından ortaya çıkmış bulunuyor. Bahse mevzu olan bu lehçeler ise azerce, Orkhon'dan kitabeleri türkcesi, çağatay ve uygur adlı dillerdendir.

Bütün bu dillerde müzari, konsonla nihayet bulmuş tabanlara *-ar* veya *-ir* lâhikası; vokalle nihayetlenmiş tabanlara *-gir* (veya sadece *-gür*) lâhikası getirilmekle yapılır.

Bunlar arasında osmanlıca müstesnadır. Kararlı vokali olan bir ulağı *-(y)e* veya *-(y)i* si olduğu halde (çoğu türk lehçeleri gibi, mk. § 614) onun kararsız vokalli bir müzari bulunuyor. Bu ise (vokalle nihayetlenen tabanlardaki) sürekli hâl temesiyle karıştırılmasında sakınmak gibi bir endişeden ileri gelmiş bulunuyor. Meselâ *uyu-mak* «dormir» fiili, sürekli hâl siygasında *uyu-yor-um* ve kararlı vokali olan müzari siygasında *uyu-yar-um* olur ki, bu siygalarda bir birine kolayca karıştırılabilir. Kararsız vokalle ise *uyu-r-um* olur.

Kazem Bek (§ 281 ve aşağısı) osmanlıca sürekli hâl siygasını kararlı vokali olan müzari siygasıyla karıştırıyor.

Evvелce söyledığımız üzere osmanlıca'da öyle bir gelişme göstermiş olan [1] $-(y)e + \text{çak}$ yerindeki $-(y)e\text{-cek}$ veya $-(y)i\text{-cek}$ şekli esasen kendisinde $-gü(-ki)$ lâhikasına müvazi olan $-(y)e\text{-si}$ veya $-(y)i\text{-si}$ (mk. § 868, ihtar 3, 2°) şekline müvazidir.

Div. Lag. Türk. (c. II, s. 57) bu iki şekil arasında tam bir muadillik olduğunu kat'i bir ifade ile kayd ve tesbit ederek yalnız $-āsi$ (أسي-, سی-) şeklinin «oguz, kıpçak, peçeneğ, ve bulgar» lehçelerine mahsus olduğunu, $-gü$ şeklinin ise «çigil, yagma, tubsi, argu ve uygur» lehçelerinde kullanıldığını ilâve ediyor.

Aynı eser (bizim § 1343, 2° sonlarında naklettığımız) $-gü$ lâhikasına dair misâllere karşılık olarak onlara manadaş bir sıra misâller vermektedir ki, burada o $-gü$ yerine sadece $-esi$ şeklini koyuyor:

بو یا قرامی اغر تکلی *bu ya qar-ası agur tegül* (bu, yay kuracak zaman değil) A.U.E;
 بو ترامی یور تکلی *bu tar-ası gir tegül*, (burası duracak yer değil) vs. A.U.E;
 سنک باراسنک چقان *sen-iñ bar-ası-ñ kaçan*, (senin gitmen ne zaman) vs. A.U.E. [2]

g. Türeme isimler.

Bilindiği üzere, bazı $-(y)e$ li veya $-(y)i$ li ulaklar muşabhas isimler halinde kullanılabilirler: *çevre*, kenarları işlemeli mendil (mk. § 1338, 8. c.)

$-küy$ veya $-ki$ lâhikasının ulak olarak bir kullanım geçirmeden (bogazlısını kaybederek) doğrudan doğruya türeme isimler vermiş olması muhakkak bir şey değildir.

pusu «embuscade» kelimesi gibi bazı $-i$ li isimler, $-ki$ ($-gü$) li isimden gelmiş benziyor; (azorce'de *پوسو* *pus-ku*); fakat miktarca daha çok olan başkaları da $-ik$ li eski isimlerden gelmiş görünüyor.

$-i$ li türeme isimlerin menşei meselesi halâ çok karanlık kalmakta, ve içlerinden bazılarının $-in$ li (mk. § 867 ve 869) manadaşlarıyla ikizleşmiş bulunmaları yüzünden karışık bir durum almaktadır.

[1] Zaten bu siyganın çok eski bir üste yaşar olmasına hiç bir mani yoktur.

Böhtlingk yakutça'nın istikbal lâhikası olan *iāx, oux'u*, $-ecek$ lâhikasının bir bozunması gibi görüyor (*Ueber die Spr. der Jakuten*, § 380). J. D.

[2] Metinde bu arap harfli kelimeler hep harekelidir A.U.E

«celui qui ne se lasse pas de la chasse prend un faucon blanc; celui qui ne se presse pas prend le plus beau des faucons» (proverbe qui recommande la longanimité à quiconque veut attendre le but).

(Metinde) eğer arapçanın harekelenişi doğru ise bu misâllerdeki *buş-* ve *iv-buş-mās-ār*, *iv-mās-ār* (ki bunlar *buş-mas ār*, *iv-mās ār* yerinde olan yazı idgamlarıdır) «dara gelmeyen adam, acele etmiyen adam» suretinde okunmalıdır.

Eğer arapça'nın çevri yazısı doğru değilse (şart siygasının $-sār$ lâhikalı menfi siygası olarak) bunları *buş-ma-sar*, *iv-mā-sār* suretinde okumak gerektir.

Fakat böyle olduğu farz edilse dahi karşılığı olan arapça tercümedeki «الرجل» «adam» kelimesi bizi bundaki $-sar$ 'ın daha eski bir $sa + \bar{ar}$ aslından vücuda geldiğini kabule sevk ediyor. J. D.

Divan'da daha başka ata sözlerinde de görüldüğü üzere, türkçe'sinde esasen «adam» manasını verecek kelime hiç bulunmadığı hâlde bile fiil şekilleri (ki, türkçe'nin o zamanki istidadına göre ister malûm ister meçhul olarak alına bilir) bu manayı arapça tercümelerinde takdir suretiyle alması olabilir; ve bu «الرجل» kelimesi de o yolda verilmiş sayılabilir. Biz müellifin son hükmüne mütemayil bulunmakla beraber, buradaki fiilleri şart siygası olarak saymayı tercih ediyoruz. A.U.E

Aşağıdaki cetvelde yukarıdan beri verilmekte olan malûmatın hülasası bulunmakta olup, bu cetvel ile bahsi geçen muhtelif morfemlerin menşe birliği hakkında daha iyi bir surette fikir edinilmiş olacaktır.

Mülâhaza. — Bu cetvelde görünen muhtelif lâhika birleşti «combinaison»lerinin morfemler daha bidayetteki şekilleriyle buldukları devirde vücade gelmiş olmaları muhakkak değildir. Ve böylelikle *-in* lâhikası *-*kay* lâhikasıyla ancak bogazlısı *k* yi kayb ettikten sonra birleşmiş görünüyor. Ve hakikatte *-ay* lâhikasına katılmış oluyor. Yine bazı birleşilerin filân türlü, veya falan türlü bir vokalleniş olduğu için ihtiyar edilmiş olması da mümkündür; meselâ: *-tæg* lâhikası dar vokallenişli [1] *-ki* (*-gü*) lâhikasından başkasına getirilemez,

[1] *gaga* «bec d'oiseau» (mk. § 60, 1°, haşiyeye 1) kelimesinin *kağ-mağ* «frapper» mastarından *-a* lı bir türeme (*kağ-a > gag-a* A.U.E) olması mümkündür. Mk. boğnakça *kağ-aç* = *gaga* (RADLOFF Dict. II, 60). J.D.

-KAY Morfemiyle vücade gelen lâhikaların ve lâhika birleşilerinin cedveli.

(Tenbih. — Sütunlar içinde parantezler arasına alınan rakamlar eserin müracaat edilmesi gereken bendlerini gösterir.)

Siygaların mahiyeti.	*-KaY.	*-KaY + LaN̄.	*-KaY + IN.	*-KaY + TaN̄.	*-KaY + Sl.	*-KaY + ÇaN̄.	*-KaY + ÇI.	*-KaY veya *-KALI + AR.
<i>Füllîği ayırd edilmeyen siyga veya tarif edilmeyen teme.</i> Şahıssız iltizami veya vücbi siygası.....	(kây), -gü, (-â) (§ 1343, 2°, § 1343, 6°, 7°, 8°).							
Feri fiil siygası.....		-kât, -kili § 1343, 3°.						
<i>Şahıslı siygalarda.</i> İltizami.....	-kây veya -kâ (§ 343, 1°) -[â](y) veya -[i](y) (§ 1343, 10°) -[y]e veya -(y)i (§ 1343, 10°).	-kây lü § 1343, 1°	-âyin.					
Emir.....	-ây (§ 1343, 10°).	-âlgâli § 1343, 3°, -ây-lîñ, ây-lik, -âgli § 1343, 10°, -(y)elim § 1343, 10°.	-âyin.					
<i>Fültn isimcil siygaları.</i> Hades ismi.....	-gü } § 1343, 2°, 3°.							
İstikbal, niyetlik, kâdirlik ortacı.	-gü }	-gâli § 1343, 3°, -kâlâk § 1343, 4°, -kûlûk § 1343, 5°.		-gütâg § 1343, 6°.	-gûsi, (y)esi (§ 868, ihtar, 3).	(h. Cedv. § 1398.)	(h. Cedv. § 1398.)	
Ortaçtan çıkma şahıslı siygalarda.		-kâlâk		-gütâg.		(h. Cedv. § 1398.)	(h. Cedv. § 1398.)	
Ulak: Uygunlaşık ulak.....	-[â](y) veya -[i](y), -(y)e veya -(y)i.	-[â]glâ § 1342, 1°.	-[â]yin § 1342, 1°.					
Karmaşık fiillerin uygunlaşık ulağı.	-[â](y) vs. § 1343, 3°.	-gâli (§ 1343, 3°).						
Uygunlaşık ulaktan çıkma şahıslı siygalarda.								
Zaman ulağı veya kıyaslama ulağı.		-gâli -yâli (§ 1409).				(h. Cedv. § 1398.)	(h. Cedv. § 1398.)	{-âr, -ir veya -yir (§ 835 a. ihtar) (mk. gâli-r (930, g.)]

5. NEFİ-ULAKLARI.

-MEKSİZİN Lİ, — MEDİN Lİ, — MEYİŞİN Lİ ULAKLAR.

1347. Nefi «absence» ulakları (talî) bir hadesin yokluğunu, var olmayışını bildirir: talî hades, talî hades vuku bulmadan husule gelir.

Öteki türk dillerinde de olduğu üzere Osmanlıca'da bu kavramda şunlar kullanılır:

1° Hâl bildiren menfi ulaklar, yani menfi bir fiil tabanı üzerine kurulmuş bildiğimiz hâl bildiren ulaklar. Böyle bir sıyganın lâbika şeması şöyle olur:

me + hal bildiren ulak lâkikası.

Osmanlıca'da düzensizlik ulağı (§ 1298) ve uzantılı uygunlaşık ulak (§ 1318) aynı surette kullanılır:

سوحيوب sev-me-yip } «en n'aimant pas, sans aimer».
سوحييرك sev-me-yerek

Ml.: چوق گ'عچ-مە-يپ *çok g'eç-me-yip* A.U.E. (*Cevdet Paşa tarihi*, 3° tabı c. I., s. 105) «peu après» (mot à mot: «beaucoup [de temps] ne s'étant pas écoulé»;

يا'ني روسيه لير يله رك ييلميه رك اوستريه به خدمت ايندورلر *ya'ni Rusya-Lı-Lar bil-erek, bil-me-yerek Avusturya-ya hizmet ed-iyor-lar* (MURAD BEY *Turfanda-mı yok-sa turfa-mı*, s. 370) «c'est-à-dire que les Russes, sciemment ou non, servent les intérêts de l'Autriche».

İHTAR 1. — Öteki türk dilleri menfi düzensizlik ulağını az kullanırlar [1] ve daha çok [a]y lı uygunlaşık ulağı kullanırlar ki, mefisindeki -mäg bundan doğmuş olup, o da çoğu zaman -in lâbikasını alır. Bu -mäg'in şeklinden daha yukarılarda (§ 1342, 1° deki misallere bk.) bahis geçmişti. Kazan tatarlarında daha karmaşık bir -miyinci şekli vardır.

İHTAR 2. — Yine mesolâ Azerce'de hâl bildiren menfi ulaklar yerine menfi (-miş li) ortağlar da kullanılır.

منی گورمیش دیرلری مكا ويرمیش بورادن کيشورلر *men-i gör-me-miş* [2] (oldakça A.U.E) ve پاڭ-ار-ی مەن-ە-ۋەر-مە-میش [2] (bulunduça A.U.E) *bara-dan git-mez-ler* A.U.E (FETH AH. s. 9) «il ne partiront pas d'ici sans m'avoir vu (du moment qu'ils ne m'ont vu A.U.E) et n'avoir donné (et qu'ils ne me donnent pas A.U.E) de l'argent»;

بیز-یم عاده کوره دوکوشمیش تونولمازیم *biz-im 'âdet-e gör-e dög-üş-me-miş* [3] (olmakla A.U.E) *tut-ul-ma-z-di-m* A.U.E (*Aynı eser*, s. 103) «conformément à notre usage, je ne me serais pas laissé prendre sans coup férir», (du moment que je ne me batte pas, A.U.E).

2° Şöyle bazı hususi şekilleri: -meksizin, me-din (ve lehçelerde olmak üzere) *meyişin* lâbikalarını.

[1] Muhtelif türk lehçelerinde kullanılan şekiller için hakınız KATANOF daki tafsilatlı listeye, s. 698 ve aşağısı J. D.

[2, 2, 3] Bu menfi ortağlar, cümle içindeki yerlerinin kendilerine getirdiği zarf rolü ile de -medikçe, -meyince, -meden gibi manalar alır. A.U.E

Şu cihet dikkate değer : bütün bu şekillerin sonunda katma bir unsur olan -in var ki -mâzin lâhikası münebbetiyle yukarıda bahsi geçmişti.

Bu muhtelif şekilleri şurada ele alacağız.

$\frac{\text{مكسزین}}{\text{مكسزین}} = \frac{-meksizın}{-maqsızın}$ li ulak.

1348. Bu *-meksizın* lâhikasında master alâmeti olan (-mek) + nefi ilgici olan *sız* (§ 881) + *-in* lâhikası (§ 401, ihtar 1, 2).

Nefi manası yukarılarda bahsi geçen nefi yerine *sız* ilgicile ifade edilir.

Bu ulağın faili bazan aslî hadesin failiyle karışabilir, bazan müstakil olabilir.

Ml. : *برکة علاوة مكسزین يورودي*, bir kelime 'ilâve et-mek-sız-in yürü-dü' (HALİD ZİYA, 'Aşk-ı Memnâ', s. 438),

بر حکیم خستہ بی کور مکسزین تشخیص مرض ایده من *bir hekim hasta-yı gör-meksizın teş-hîs-i maraz ed-e-me-z* «un medecin ne peut faire de diagnostic sans voir le malade»;

سویہ صابونہ طوٹنکسزین کچینیر *suy-a sabun-a doğan-maqsızın g'eç-in-ir* «il vit sans faire de mal à personne» (mot à mot : «sans toucher à eau ni savon»);

مسافر اولدیم خانه دن صباحلاین ائدی سلامنه چیلکسزین صاوشدم *msâfir ol-dağ-am hâ-ne-den sabah-leyin efendi selam-ıg-a çık-mak-sız-ın sav-uş-du-m* «je m'échappai de la maison où j'étais hôte, dès le matin sans que le maître se fût montré au salamlık (konakın erkeklere ayrılmış kısmı ki harem veya haremlik karşılığıdır)»;

چوک کچمکسزین veya *چوک کچمکسزین* (آرامی) *ara-sı* çok geç-meksizın (-Cevdet Tarihi, 3e tabi', I. s. 78, 114, 150 ve 191). Daha yukarıda § 1347 aynı müellifin yine bu manada çok geç-me-yip (§ 1349, 2°) kullandığı görülmüştür.

Aynı ulak bazan -madan, -madan önce (evvel) «avant de . . . , avant que . . . » manasını alır. Mk. daha yukarıdaki, ve bakınız § 1419.

-meksizın li ulak osmanlıca'ya mahsus olmayıp, nisbeten eski bir şekil gibi görünüyor. Mk. *Uigurica*, I, s. 59: *yağ-maqsızın* aldanmaksızın «sans se tromper».

Çuvaşça'nın da *-ma-zır* veya *-me-zer* suretinde buna benzer bir siygası var: *tur-andar-mazır* doymadan «sans se rassasier».

zır veya *zer* fonetikçe ve manaca osmanlıca *sız* «sans» a muadildir [1] (DOBR. ZQL, § 63).

[1] Belki başlarındaki *s*×*z* değişimi ve sonlarındaki *s*×*r* değişimi ile.

Bir de şu var ki *-zır (zer)* (= *sır, ser*) bir şeye meyil ve heves eden (veya ettiren) manalı mürekkep bir lâhika halindedir:

em-zır-mek emmeğe meyil ve heves ettirmek, etmeğe sevk etmek.

dam-zır-mak damlamağa meyil ve heves ettirmek, taktir etmek.

Bir şeye meyil ve heves etmek, kendisinde esas o şey bulunmamak manasını da